

Zdzisław Chlewiński

Dystans społeczny wobec wyznawców innych religii oraz innych narodowości : badania wsi Zacisze

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 32/1, 157-179

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZDZISŁAW CHLEWIŃSKI

DYSTANS SPOŁECZNY WOBEC WYZNAWCÓW INNYCH RELIGII ORAZ INNYCH NARODOWOŚCI

BADANIA WSI ZACISZE

Dystans społeczny w ujęciu potocznym oznacza dużą obcość emocjonalną, niechęć do kontaktów pomiędzy osobami lub grupami albo osobą a grupą. W psychologii społecznej i socjologii pojęcie to oznacza postawę zamkniętą, izolującą się od obcych grup (etnicznych, religijnych bądź innych), opartą na stereotypach myślowych powiązanych z ocenami (najczęściej negatywnymi). Dystans społeczny można rozumieć jako continuum rozciągające się od kontaktów ścisłych, emocjonalnie pozytywnych poprzez obojętność aż do aktywnej antypatii, wrogości i potępienia na drugim jego krańcu. Dystans społeczny może być wertykalny lub horyzontalny. Dystans wertykalny oznacza różne stopnie wzajemnego zrozumienia powiązane z nastawieniem emocjonalnym, wynikające z relacji wzajemnego podporządkowania lub niepodporządkowania w jakimś społecznym układzie hierarchicznym, zaś dystans horyzontalny — różne stopnie zrozumienia i nastawienie emocjonalne wynikające z różnic etnicznych i kulturowych. W artykule zajmuję się dystansem horyzontalnym.

W życiu społecznym dość często można spotkać się ze zjawiskiem dystansu. Prawdopodobnie istnieje u ludzi podwójna dążność — jedna do jedności, a druga w kierunku przeciwnym. Stopień przewagi jednej czy drugiej jest decydujący dla każdorazowych relacji międzyludzkich. Wzajemne rozumienie i nastawienie uczuciowe w jakiś sposób uzewnętrznia się w relacjach społecznych lub na nie wpływa.

Dystans społeczny między osobami lub grupami ma swoje przyczyny. Tymi przyczynami są istniejące między nimi różnice. Różnice języka, zwyczajów, obyczajów i ideałów dzielą jednostki i narody równie skutecznie, jak przestrzeń geograficzna. Różnice obiektywne między ludźmi, któ-

rzy nie znaleźli się jeszcze w żadnej do siebie relacji, już stanowią potencjalne tendencje do oddalenia, które następnie przy zetknięciu się z danymi ludźmi aktualizują się i ustalają określone postawy. Obiektywne różnice są przyczynami natury socjologicznej. Oprócz nich są jeszcze przyczyny natury psychologicznej. Już w latach dzieciństwa i młodości łatwo kształtują się postawy w stosunku do innych ludzi. Wpływ na postawy ma tradycja i opinia środowiska (stereotypy, modele), w jakim ktoś wzrastał, przyjemne lub nieprzyjemne wrażenia związane z bezpośrednim lub pośrednim doświadczeniem. Niektórzy badacze (Bogardus 1926) mocno podkreślają wpływ pierwszych kontaktów społecznych i przeżyć z nimi związanych, które często są początkiem społecznego dystansu. W ten sposób łatwo tworzą się uprzedzenia. Uprzedzenie jest postawą nieprzychylną i można ją uważać za predyspozycję do postrzegania, myślenia, odczuwania i działania „przeciw” lub „z dala od”, a nie „za” lub „ku” innym jednostkom czy grupom. Uprzedzenie nie jest postawą kategoriyczną typu „wszystko albo nic”, lecz obejmuje całą gamę odmian. Postawy uprzedzenia wobec innych różnią się od postaw życzliwości z dwóch zasadniczych względów: implikują tendencję raczej do utrzymywania z ludźmi dystansu niż utrzymywania z nimi ścisłych kontaktów i tendencję raczej do szkodenia niż pomagania im. Psychologowie dość wnikliwie opracowali zagadnienie genezy i funkcji różnego typu uprzedzeń (por. Newcomb, Turner, Converse 1970).

Problemem dystansu społecznego pomiędzy różnymi grupami społecznymi zajmowano się wiele za granicą. Najbardziej zasłużył się na tym odcinku socjolog amerykański Emory S. Bogardus. Jego badania nad dystansem społecznym pomiędzy Amerykanami a innymi narodowościami i rasami zapoczątkowały zajmowanie się tym zagadnieniem. Autor ten stworzył elastyczną i dostosowaną do różnych sytuacji technikę pomiaru dystansu zwaną najczęściej skalą Bogardusa do pomiaru dystansu społecznego. Bogardus i jego uczniowie, a następnie inni badacze posługiwali się tą metodą wobec różnych kategorii grup społecznych, takich jak mniejszości etniczne, klasy społeczne, grupy zawodowe, oraz stosowali ją do badania postaw wobec różnych wartości społecznych.

Dystans społeczny może mieć różne stopnie. O stopniu dystansu decyduje nastawienie uczuciowe i wzajemne rozumienie. W pomiarach takich, jak skala społecznego dystansu Bogardusa, założono specyficzny rodzaj wewnętrznej spójności — jednostka może posunąć się dość daleko w przyznawaniu członkowi innej grupy możliwości zbliżenia, ale tylko do pewnego punktu i z reguły dalej już nie dopuszcza kontaktu. Ten punkt zwrotny określa jej miejsce na skali dystansu społecznego.

Zadaniem artykułu jest sprawozdanie z badań dystansu społeczne-

go wobec wyznawców innych religii oraz innych narodowości u mieszkańców wsi Zacisze¹. Mieszkańcy Zacisza stanowią społeczność zamkniętą (Wierzbicki 1963). Najczęstsze kontakty z ludźmi spoza wsi dzieją się poprzez wyjeżdżających na stałe lub czasowo do pracy, młodzież studiującą oraz poprzez członków rodziny mieszkających w sąsiednich wsiach i różnych miastach. Mimo tych kontaktów wieś jest zasadniczo zwartą społecznością, mówiąc metaforycznie „żyjącą własnym życiem”. W związku z tym zauważa się dużą nieufność wobec ludzi reprezentujących inny pogląd na świat, a nawet wobec innych narodowości. Można to nazwać obroną lub samoobroną występującą w różnych postaciach, zmierzającą do tego, aby nowi ludzie, „inni”, nie zdeorganizowali ich układu wartości. Z tego powodu ustosunkowanie się respondentów do „obcych” — do członków różnych wyznań religijnych czy też ludzi niewierzących oraz do członków innych narodowości, jest na ogół „nieufne”.

Badania mają określić, jaki jest stopień dystansu społecznego u mieszkańców wsi Zacisze wobec wyznawców różnych religii lub osób uznających niereligijny światopogląd (katolików, prawosławnych, protestantów, świadków Jehowy, niewierzących) oraz do innych narodowości (Niemców, Żydów, Cyganów, Rosjan, Czechów i Ukraińców).

Badaniami objęto losowo co drugą osobę ze wsi Zacisze od lat 16 do 65, razem przeprowadzono więc wywiad z 210 osobami (mężczyzn 102, kobiet 108)². Reprezentowane są proporcjonalnie wszystkie grupy wiekowe oraz wszystkie typy gospodarstw od najmniejszych do największych (dobór respondentów metodą warstwową). Badania przeprowadzono w warunkach, które sprzyjały otrzymaniu rzetelnych wyników. W opracowaniu zjawiska dystansu społecznego uwzględniono trzy kategorie wieku: młodzież (od 16 do 30 lat), wiek średni (od 31 do 50 lat) i starsi (od 51 do 65 lat).

Do respondentów zwrócono się w pierwszym rzędzie z prośbą o wyrażenie ich postaw w stosunku do ludzi różnych wyznań, z którymi mieli oni w jakimś zakresie możliwość kontaktu, a więc do katolików, prawosławnych, protestantów (z tych wyodrębniono celowo świadków Jehowy) oraz do ludzi niewierzących. Dystans społeczny wobec tych grup wyznaniowo-światopoglądowych ujawniono w trzech stopniach: 1° — „Czy chciałbyś mieć sąsiada: a) świadka Jehowy, b) niewierzącego, c) katolika, d) protestanta, e) prawosławnego?”; 2° „Czy chciałbyś utrzymywać bliski, przyjacielski kontakt (mieć za przyjaciela) z: a) świadkiem Je-

¹ Zacisze to kryptonim wsi leżącej w województwie nowotarskim.

² Przedstawione wyniki stanowią fragment badań psychologiczno-socjologicznych nad mieszkańcami wsi Zacisze.

howy, b) niewierzącym, c) katolikiem, d) protestantem, e) prawosławnym?"; 3° — „Czy chciałbyś, by przez małżeństwo weszli do Twojej rodziny (np. ożenił się z Twoją córką): a) świadek Jehowy, b) niewierzący, c) katolik, d) protestant, e) prawosławny". Możliwe odpowiedzi na każde z trzech pytań były następujące: „tak”, „nie”, „jest mi obojętne”. W każdym kolejnym pytaniu wyrażona była coraz bliższa relacja z ludźmi należącymi do różnych wyznań lub posiadającymi inne postawy światopoglądowe — sąsiad, przyjaciel, członek rodziny.

Z kolei zostaną podsumowane wyniki badań dystansu społecznego wobec przedstawicieli różnych narodowości, z którymi respondenci (zwłaszcza starsi) mieli okazję się zetknąć. Do respondentów zwrócono się więc z prośbą o wyrażenie ich postaw w stosunku do: Niemców, Żydów, Cyganów, Rosjan, Czechów i Ukraińców. Dystans społeczny wobec tych grup narodowościowych ujęto również w trzech stopniach: 1° — „Czy chciałbyś mieć sąsiada: a) Niemca, b) Żyda, c) Cygana, d) Rosjanina, e) Czecha i f) Ukraińca?"; 2° — „Czy chciałbyś utrzymywać bliski, przyjacielski kontakt (mieć za przyjaciela) z: a) Niemcem, b) Żydem, c) Cyganem, d) Rosjaninem, e) Czechem i f) Ukraińcem?"; 3° — „Czy chciałbyś, by przez małżeństwo weszli do Twojej rodziny (np. ożenił się z Twoją córką): a) Niemiec, b) Żyd, c) Cygan, d) Rosjanin, e) Czech i f) Ukraińiec?". Analogicznie, jak poprzednio, możliwe odpowiedzi na każde z trzech pytań były następujące: „tak”, „nie”, „jest mi obojętne”. Według oczekiwań autora w każdym kolejnym pytaniu wyrażona było coraz bliższa relacja z ludźmi należącymi do różnych narodowości — sąsiad, przyjaciel, członek rodziny. Dane uzyskane za pomocą skali Bogardusa są empirycznymi wskaźnikami zwartości i schematyczności postaw, a w jakimś sensie ich zamkniętości.

1. W pierwszym rzędzie rozpatrzmy dystans społeczny mieszkańców Zacisza wobec przedstawicieli różnych wyznań lub ludzi niewierzących z jednoczesnym uwzględnieniem stopnia dystansu i innych cech badanej populacji.

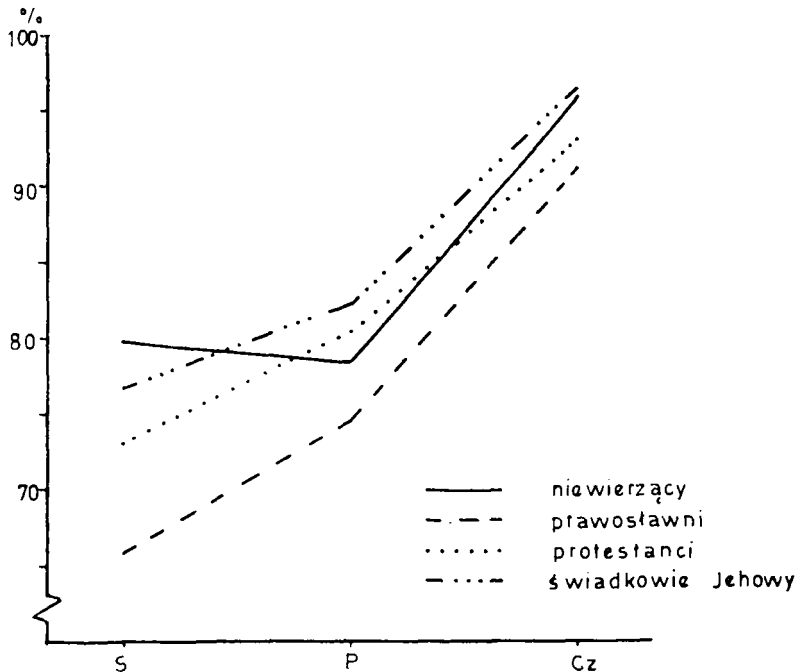
1. Uzyskane odpowiedzi wszystkich respondentów wzięte łącznie wyrażone procentowo zestawiono w tabeli 1. Dane zawarte w tej tabeli pozwalają na wysunięcie kilku spostrzeżeń.

Tabela 1. Dystans społeczny wobec respondentów różnych postaw wyznaniowo-światopoglądowych (dane w %)

Hasło	Katolicy	Niewierzący	Prawosławni	Protestanci	Świadkowie Jehowy
Sąsiad	0,0	79,8	65,8	73,1	76,8
Przyjaciel	0,0	78,5	74,7	80,4	82,3
Członek rodziny	0,0	96,0	91,2	93,0	96,5

1) Respondenci najbardziej akceptują jako sąsiada, przyjaciela i członka rodziny swego współwyznawcę, tzn. katolika. Nie ma nikogo z badanych, kto na pytania ze skali Bogardusa dotyczące katolika odpowiedziałby negatywnie. Ponieważ więc wskaźniki dystansu są zerowe w dalszych tablicach i wykresach, hasło „katolik” zostanie pominięte. Natomiast wskaźniki procentowe dystansu społecznego wobec wszystkich innych wyznań, z którymi mieszkańcy Zacisza mieli okazję bezpośredniego lub pośredniego kontaktu, są bardzo wysokie, co świadczy o dużej obronnej postawie respondentów wobec wyznaniowo innych.

2) Wskaźniki dystansu wobec sąsiada ułożyły się według następującej kolejności (od najmniejszego do największego): prawosławny, protestant, świadek Jehowy, niewierzący; wobec przyjaciela: prawosławny, niewierzący, protestant, świadek Jehowy; wobec członka rodziny: prawosławny, protestant, niewierzący, świadek Jehowy. Prawidłowości te zostały zilustrowane na wykresie 1. Jak widać, wystąpiła stosunkowo wyraźna tendencja, jeśli chodzi o relację: sąsiad, przyjaciel, członek rodziny. Mniejszy dystans (z wyjątkiem postawy wobec niewierzącego)

Wykres 1. Dystans społeczny wobec wyróżnionych grup wyznaniowo-światopoglądowych

S — sąsiad, P — przyjaciel, Cz — członek rodziny
(te same oznaczenia i w wykresach 2—8)

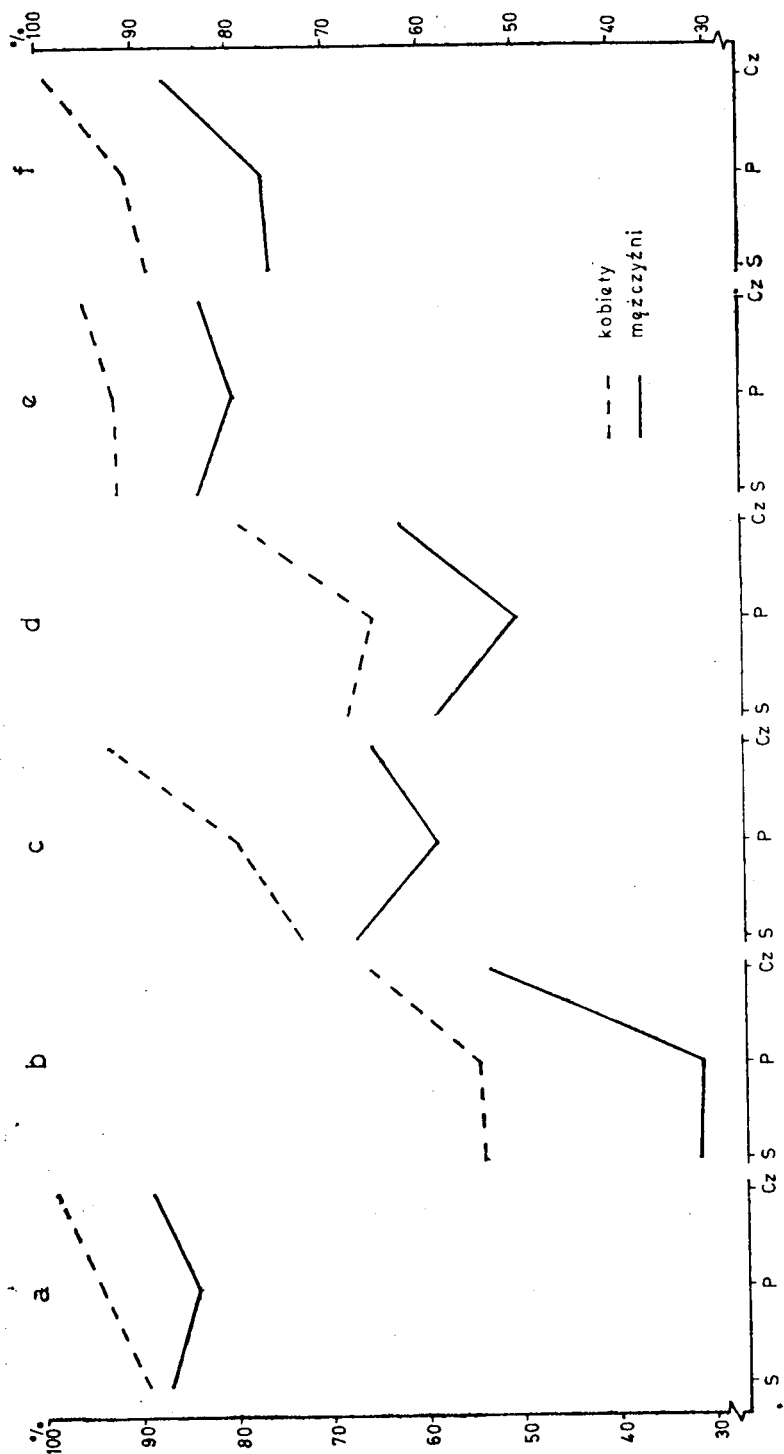
mają respondenci w stosunku do członków innych wyznań jako do sąsiadów (od ok. 65 do ok. 80%), większy jako do przyjaciół (od ok. 75 do ok. 82%), a największy (od ok. 91 do ok. 97%) jako członków rodziny. Wykres 1 pozwala też zauważyć, iż dystans społeczny pomiędzy sąsiad — przyjaciel jest mniejszy niż pomiędzy przyjaciel — członek rodziny.

Traktując globalnie uzyskane dane dystans wobec prawosławnych jest najniższy, jeśli chodzi o sąsiada, następnie przyjaciela, a wreszcie członka rodziny. Analogiczny, chociaż wyższy, jest dystans wobec protestantów. Mieszkańcy Zacisza prawdopodobnie mają ocenę większego przybliżenia prawosławia do wyznania uznawanego przez siebie niż do protestantyzmu, albo protestantyzm bardziej kojarzy się im z Niemcami, których (jak zobaczymy dalej) mniej akceptują niż Rosjan. Niewierzący wyjątkowo (w porównaniu z innymi) jest bardziej nieakceptowany jako sąsiad, natomiast jako przyjaciel ma niższy wskaźnik dystansu niż protestant i świadek Jehowy. Zasadniczo jest najwyższy dystans wobec świadków Jehowy (z wyjątkiem sąsiada).

Tabela 2. Dystans społeczny wobec wyróżnionych grup wyznaniowo-światopoglądowych (dane w %)

Hasło	Wiek respondentów	Mężczyźni			Kobiety		
		sąsiad	przyjaciel	członek rodziny	sąsiad	przyjaciel	członek rodziny
Prawosławny N=184	młodzi	54,2	59,1	90,1	57,1	60,0	83,3
	średni	79,0	75,8	97,2	72,1	85,0	92,5
	starsi	46,9	60,7	83,3	76,9	92,0	100,0
	razem	61,7	67,8	90,6	70,0	81,6	91,8
Protestant N=182	młodzi	71,4	61,9	90,0	54,5	84,2	82,4
	średni	76,3	75,8	97,3	79,1	92,9	92,5
	starsi	62,5	65,5	90,0	88,5	92,0	100,0
	razem	70,3	70,1	93,1	75,8	90,7	92,9
Świadek Jehowy N=188	młodzi	68,2	65,2	94,7	68,4	77,8	88,2
	średni	81,6	81,1	100,0	81,8	92,5	95,2
	starsi	65,6	73,3	96,8	88,5	96,0	100,0
	razem	72,8	74,4	97,7	80,9	90,6	95,2
Niewierzący N=183	młodzi	69,6	59,1	95,0	63,6	70,0	88,2
	średni	84,2	78,4	100,0	86,0	90,0	97,6
	starsi	68,8	67,7	93,6	96,2	96,0	100,0
	razem	76,1	70,0	95,5	83,5	87,4	95,4

2. W tabeli 2 zestawiono szczegółowo wskaźniki procentowe dystansu społecznego z uwzględnieniem pięci respondentów oraz wyróżnionych grup młodych, średnich i starszych respondentów. Na podstawie tych danych można ustalić kilka prawidłowości.

Wykres 2. Dystans społeczny mężczyzn i kobiet wobec wyróżnionych grup narodowościowych:
 a — Cyganów, b — Czechów, c — Niemców, d — Rosjan, e — Ukraińców, f — Żydów

1) Dystans społeczny wobec członków innych wyznań jest wyższy u kobiet niż u mężczyzn prawie we wszystkich stopniach dystansu (sąsiad — przyjaciel — członek rodziny — por. wykres 2). W stosunku do wszystkich przedstawicieli wziętych pod uwagę grup dystans ten u mężczyzn i kobiet zwiększa się w następującej kolejności: sąsiad, przyjaciel, członek rodziny (wyjątek stanowi postawa wobec niewierzących, gdzie dystans w stosunku do sąsiada jest większy niż w stosunku do przyjaciela).

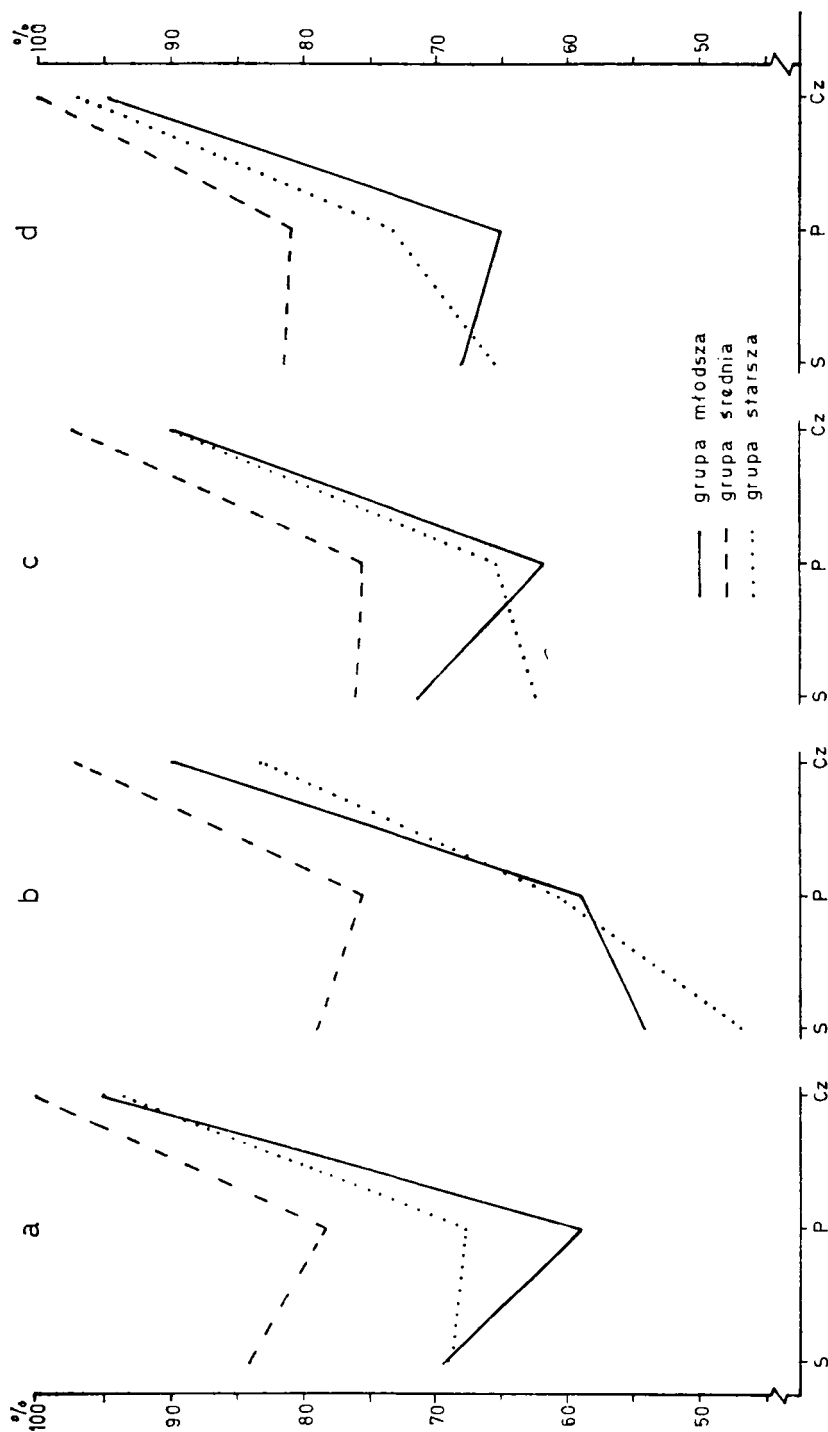
2) We wszystkich sytuacjach członek innego wyznania jako sąsiad budzi u kobiet większy dystans niż u mężczyzn. Największy dystans mają kobiety wobec niewierzącego, następnie świadka Jehowy, protestanta i prawosławnego (od ok. 70 do ok. 83,5%). Taką samą preferencję uzyskano u mężczyzn (od ok. 61,7 do ok. 76%). Między wskaźnikami dystansu kobiet i mężczyzn nie ma tu istotnych statystycznych różnic.

3) Kobiety w porównaniu z mężczyznami odznaczają się także wyższym dystansem społecznym wobec innych przedstawicieli wspólnot wyznaniowo-światopoglądowych jako przyjaciół. Różnice w tej sytuacji są statystycznie znaczące: niewierzący $z=2,80$, $p<.01$; świadek Jehowy $z=2,77$, $p<.01$; protestant $z=3,37$, $p<.01$; prawosławny $z=2,07$, $p<.05$. Kobiety wyrażają więc większy dystans wobec przyjaciela pod względem religijnym „innego” niż mężczyźni. U kobiet dystans społeczny wobec przyjaciela tego typu rozciąga się od 81,6 do 90,7%, natomiast u mężczyzn od 67,8 do 74,4%.

4) Kobiety i mężczyźni mają jeszcze bardziej wysoki dystans społeczny wobec przedstawicieli innych grup wyznaniowo-światopoglądowych jako ewentualnych członków rodziny. Wszystkie wskaźniki dystansu są wysokie i rozciągają się od ok. 90,6 do ok. 97,7%. Znaczy to, iż olbrzymia większość mieszkańców wsi Zacisze wyraźnie nie akceptuje „innych” jako członków swojej rodziny i pod tym względem nie ma większych różnic pomiędzy mężczyznami a kobietami.

3. W badaniach uwzględniono również różnice pomiędzy grupami wyróżnionymi ze względu na wiek. Dane szczegółowe dla mężczyzn i kobiet młodych, średnich i starszych zestawiono również w tabeli 2. Pozwala to na określenie kilku interesujących prawidłowości.

1) W grupach męskich zauważa się interesujące zjawisko — grupa średnia pod względem wieku (od 31 do 50 lat) ma największy dystans w porównaniu z grupą młodych i z grupą starszych. Prawidłowość ta ujawniła się wobec przedstawicieli wszystkich wziętych pod uwagę wyznań i wobec niewierzących (por. wykres 3).

Wykres 3. Dystans społeczny męskich grup wyróżnionych ze względu na wiek wobec:
a — niewierzących, b — prawosławnych, c — protestantów, d — świadków Jehowy

2) W grupie pod względem wieku średniej dystans społeczny wobec sąsiada jest lekko wyższy niż wobec przyjaciela. Widocznie w środowisku wiejskim sąsiad pełni szczególną rolę i zaufanie do sąsiada musi być duże, aby ludzie czuli się bezpiecznie. Być może, iż respondenci sądzili, że przyjaciela łatwiej jest „wymienić” w wypadku, gdy im nie odpowiada, podczas gdy sąsiad w społeczności wiejskiej jest „bardziej stabilny”. Analogiczna tendencja wystąpiła też w młodszym pokoleniu, z wyjątkiem postawy wobec prawosławnych. Warto też podkreślić, iż grupa osób starszych jest bardzo zbliżona do grupy młodszych.

3) Grupa młodszych mężczyzn ma najniższy dystans wobec sąsiada — prawosławnego, następnie kolejno: świadka Jehowy, niewierzącego, potestanta (od ok. 54 do ok. 71%). Dość trudno wyjaśnić fakt, iż młodzi mężczyźni mają najwyższy dystans wobec protestanta, co nie harmonizuje z innymi danymi. Można przypuszczać, że jednym wyjaśnieniem byłoby kojarzenie protestantów z Niemcami (jak zobaczymy dalej, młode pokolenie ma do Niemców stosunkowo duży dystans). Młodzi mają również mniejszy dystans wobec przyjaciela niż sąsiada: protestanta, świadka Jehowy i niewierzącego (od ok. 59 do ok. 65%), czyli stosunkowo dużo z nich (ok. 35—40%) akceptuje ludzi innych jako swoich ewentualnych przyjaciół. Natomiast ci sami respondenci mają o wiele wyższy dystans wobec wszystkich innych jako członków rodziny i to zarówno wobec prawosławnego i protestanta (90%), jak i wobec świadka Jehowy oraz niewierzącego (ok. 95%),

4) Jak już zaznaczono, grupa mężczyzn w wieku średnim odznacza się stosunkowo najwyższym dystansem wobec wszystkich uwzględnionych w badaniach przedstawicieli różnych postaw wyznaniowo-światopoglądowych. Bardzo zbliżony jest dystans wobec prawosławnego i protestanta z jednej strony, a świadka Jehowy i niewierzącego — z drugiej. W ocenie mężczyzn z tej grupy świadkowie Jehowy i niewierzący są więc „najbardziej niebezpieczni”. Około 80% respondentów z tej grupy nie akceptuje świadków Jehowy i niewierzących jako sąsiadów i przyjaciół, a w 100% nie akceptuje ich jako członków rodziny. W tej grupie mężczyzn nie ma dużych różnic pomiędzy dystansem wobec „innych” — jako sąsiadów i przyjaciół, natomiast wystąpiły duże różnice pomiędzy: przyjacielem — członkiem rodziny (por. wykres 3).

5) Interesująca jest grupa mężczyzn starszych. Ich wskaźniki dystansu społecznego wobec wyróżnionych przedstawicieli innych wyznań bądź innego światopoglądu są bardzo zbliżone do wskaźników uzyskanych w grupie młodych mężczyzn. Widocznie doświadczenie życiowe pozwoliło im zredukować przynajmniej w jakimś procencie dystans społeczny wobec innych. Starsi mają najmniejszy stosunkowo dystans wobec prawosławnych, potem wobec protestantów, a najwyższy wobec świadków Je-

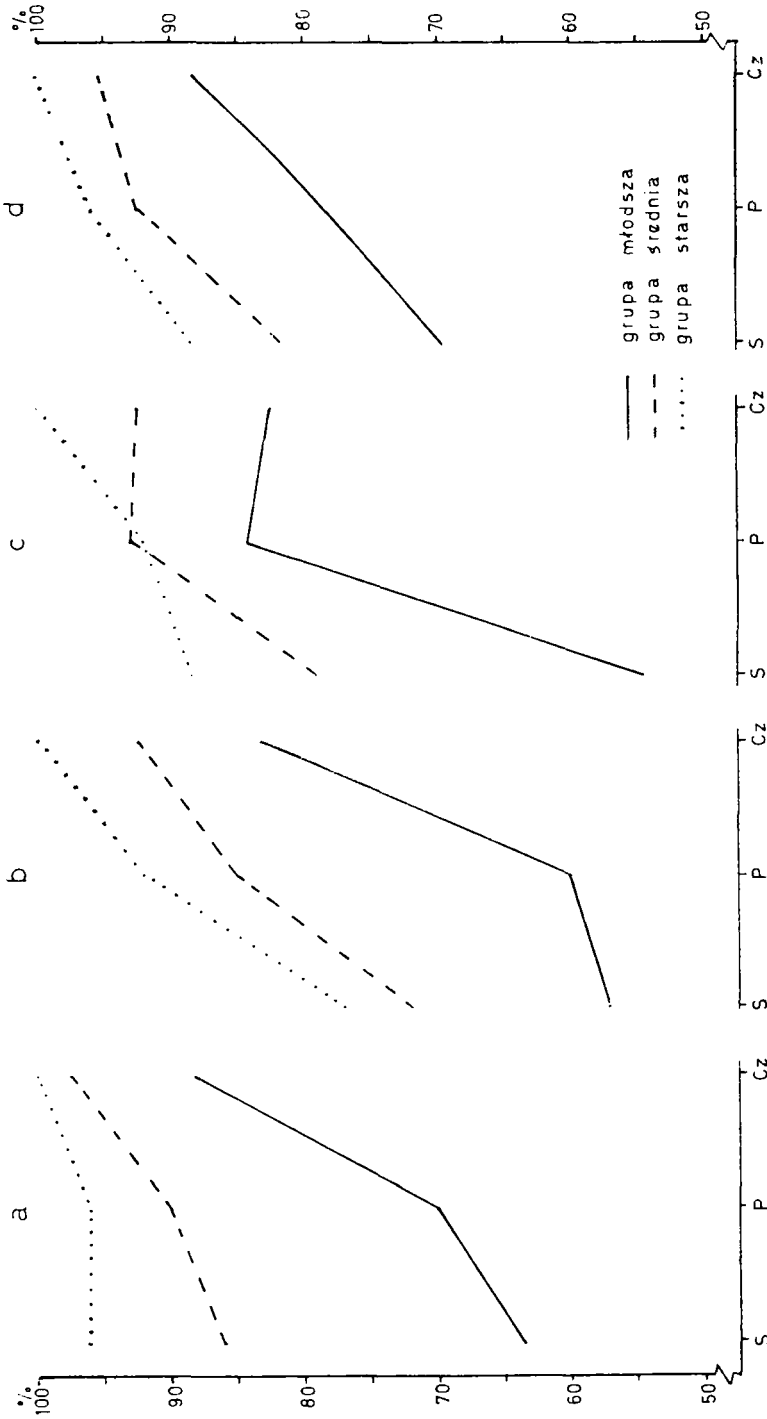
howy i niewierzących. W stosunku do ewentualnego sąsiada i przyjaciela nie ma u nich dużych różnic, natomiast dystans pomiędzy przyjacielem a członkiem rodziny jest bardzo wysoki w każdym przypadku. Ta ostatnia prawidłowość wystąpiła we wszystkich grupach męskich.

4. Grupy kobiet wyodrębnione ze względu na wiek różnią się w sposób wyraźny od omówionych wyżej grup męskich. Na podstawie zestawienia w tabeli 2 można zauważyć kilka prawidłowości.

1) Im starsza grupa kobiet, tym wyższy jest dystans wobec „innych”. Kobiety ze średniej i starszej grupy są do siebie bardziej zbliżone pod względem postaw wobec „innych” niż grupa kobiet młodszych.

2) Kobiety młode mają najniższy dystans społeczny wobec sąsiada w następującej kolejności (od najniższego do najwyższego): protestant, prawosławny, niewierzący, świadek Jehowy (od ok. 54 do ok. 68%). W porównaniu z młodymi mężczyznami jest mała różnica w postawie wobec prawosławnych, poza tym wskaźniki dystansu nie różnią się znacznie. Młode kobiety (w przeciwieństwie do młodych mężczyzn) mają większy dystans do „innych” jako swoich przyjaciół niż sąsiadów. Z racji potrzeb emocjonalnych przyjaciel u kobiet znajduje się prawdopodobnie na innym zupełnie statusie niż sąsiad. Z badań wynika, że są bardzo małe różnice pomiędzy stosunkiem do przyjaciela a stosunkiem do członka rodziny (inaczej niż u mężczyzn, dla których sąsiad wydaje się ważniejszy niż przyjaciel). Młode kobiety najmniej akceptują jako przyjaciela protestanta (84,2%), później świadka Jehowy (77,8%), niewierzącego (70%), prawosławnego (60%). Dość trudno wyjaśnić, dlaczego tak dużo młodych kobiet ma negatywną postawę wobec protestantów, zwłaszcza jeśli chodzi o akceptację ich jako przyjaciół (podobnie zresztą jak młodzi mężczyźni wobec protestantów jako sąsiadów). Być może, z protestantami kojarzą się w ich świadomości Niemcy. Wprawdzie warto podkreślić, iż obie grupy mają wysoki dystans wobec wyznawców innych wersji chrześcijaństwa lub osób niewierzących, gdy idzie o włączenie ich do własnej rodziny. Jednakże wskaźniki dystansu u kobiet sięgają od ok. 82 do 88%, a u mężczyzn od ok. 90 do 95%. Młode kobiety mają więc stosunkowo niższy dystans wobec „innych” jako członków rodziny niż w analogicznych sytuacjach młodzi mężczyźni.

3) Grupa kobiet w wieku średnim znajduje się pod względem dystansu nieco wyżej od grupy mężczyzn w tym samym wieku. Chociaż, jak podkreślano już, mężczyźni w średnim wieku w porównaniu z innymi grupami odznaczali się wyższym dystansem, to jednak kobiety różnią się od analogicznej grupy męskiej. Kobiety z tej grupy charakteryzują się wysokimi wskaźnikami dystansu, mają najniższy dystans kolejno wobec prawosławnych, protestantów, większy wobec świadków

Wykres 4. Dystans społeczny kobiecych grup wyróżnionych ze względu na wiek wobec:
 a — niewierzących, b — prawosławnych, c — protestantów, d — świadków Jehowy

Jehowy i niewierzących. Zauważa się zasadniczą prawidłowość w stopniowym wzroście dystansu: sąsiad (od ok. 54 do ok. 96%), przyjaciel (od 60 do 96%), członek rodziny (od 82 do 100%). Między poszczególnymi wskaźnikami nie ma jednak różnic znaczących.

4) Kobiety starsze odznaczają się na ogół najwyższymi wskaźnikami dystansu we wszystkich wziętych pod uwagę sytuacjach. Jako sąsiada nie akceptują w następującej kolejności: niewierzącego (96,2%), świadka Jehowy (88,5%), protestanta (88,5%), prawosławnego (76,9%). Jako przyjaciela — w tej samej zasadniczo kolejności: niewierzący (96%), świadek Jehowy (96%), protestant (92%), prawosławny (92%). Jako członka rodziny starsze kobiety nie dopuszczają nikogo ze wspomnianej tutaj kategorii ludzi. Pod tym względem kobiety starsze różnią się wyraźnie od mężczyzn w ich wieku zdecydowanie wyższym dystansem społecznym.

2. Obecnie zostaną poddane analizie wskaźniki dystansu wobec przedstawicieli następujących narodowości: Cygana, Czecha, Niemca, Rosjanina, Ukrainca i Żyda. Z reprezentantami tych narodowości w większości wypadków badane osoby miały okazję zetknąć się bezpośrednio (pokolenie starsze), lub w wypadku braku bezpośredniego kontaktu mają utrwaloną wobec nich postawę, przyjętą od środowiska.

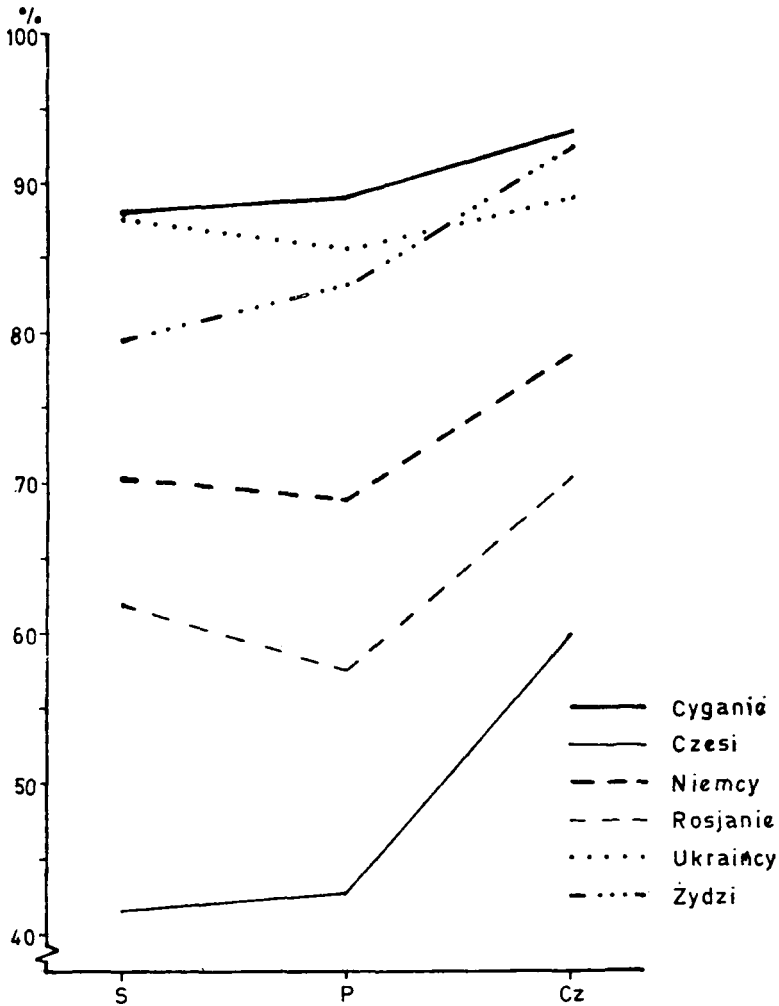
1. Podobnie jak w poprzednim punkcie zacznę od interpretacji ogólnych wskaźników procentowych dystansu mieszkańców Zacisza wobec przedstawicieli różnych narodowości. Uzyskane odpowiedzi wszystkich respondentów wziętych razem, wyrażone procentowo, zestawiono w tabeli 3. Dane zawarte w tej tabeli pozwalają wysunąć szereg wniosków.

Tabela 3. Dystans społeczny wobec reprezentantów różnych narodowości (dane w %)

Hasło	Cyganie	Czesi	Niemcy	Rosjanie	Ukraińcy	Żydzi
Sąsiad	88,1	41,5	70,2	61,9	87,4	79,4
Przyjaciel	89,1	42,8	68,9	57,4	85,6	83,2
Członek rodziny	93,6	59,7	78,9	70,4	89,0	92,4

1) Respondenci wyrażali swój dystans społeczny wobec różnych narodowości w następującej kolejności (od najmniejszego do największego): Czech, Rosjanin, Niemiec, Żyd, Ukraińiec, Cygan. Dystans wobec Czecha jest istotnie różny od dystansu wobec Rosjanina jako sąsiada ($z = 3,154$; $p < .01$), jako przyjaciela ($z = 2,808$; $p < .01$) oraz jako członka rodziny ($z = 2,118$; $p < .05$). Czech jest też w sposób istotnie znaczący preferowany w porównaniu z Niemcem jako sąsiad ($z = 4,75$; $p < .01$), przyjaciel ($z = 5,019$; $p < .01$), członek rodziny ($z = 3,918$; $p < .01$), a jeszcze bardziej, jak to widać na wykresie 5, w porównaniu z innymi

narodowościami. Świadczy to wyraźnie o szczególnym preferowaniu Czechów przez mieszkańców Zacisza w zestawieniu z innymi narodowościami.

Wykres 5. Dystans społeczny wobec wyróżnionych grup narodowościowych

Wskaźnik procentowy dystansu wobec Rosjanina jako sąsiada i członka rodziny jest niższy od wskaźnika dystansu wobec Niemca, ale różnice między nimi nie są istotne na przyjętym poziomie ufności. Natomiast różnica między wskaźnikami dystansu wobec Rosjanina i Niemca jako przyjaciela jest istotna ($z=2,255$; $p<.05$), przy czym mniejszy jest dystans wobec Rosjanina.

Inne różnice zilustrowane na wykresie 5 nie są istotne statystycznie.

Szczególnie warto podkreślić, iż między wskaźnikami dystansu wobec Żydów, Ukraińców i Cyganów nie ma istotnych różnic statystycznych, wszystkie wskaźniki są wysokie i przemawiają za tym, iż mieszkańcy Zacisza nie akceptują ich, zwłaszcza jako członków rodziny.

2) Bardzo małe różnice w dystansie dają się zauważyć w stosunku do wyróżnionych narodowości jako do przyjaciół i jako do sąsiadów, wyższe jako do ewentualnych członków rodziny. A zatem we wszystkich sytuacjach „obcy” jako członek rodziny jest najmniej akceptowany. W przypadku Żyda i Cygana zwiększa się dystans. Może tu wchodzi w grę nie tylko sprawa narodowości, ale również religia.

3) W przypadku Żyda, Ukraińca i Cygana wystąpiła też mała różnica w stopniowaniu: sąsiad, przyjaciel, członek rodziny. Wskaźniki procentowe dystansu są od ok. 79 do ok. 94%. Świadczy to, iż wobec tych narodowości mieszkańcy Zacisza mają szczególnie duży dystans społeczny pod każdym względem.

Tabela 4. Dystans społeczny wobec wyróżnionych narodowości (dane w %)

Hasło	Wiek respondentów	Mężczyźni			Kobiety		
		sąsiad	przyjaciel	członek rodziny	sąsiad	przyjaciel	członek rodziny
Cygan	młodzi	80,0	75,0	75,0	88,9	88,9	94,1
	średni	84,6	83,8	91,9	88,1	95,2	100,0
	starsi	93,8	93,6	93,8	92,0	96,0	100,0
	razem	86,8	84,3	88,6	89,4	94,1	98,8
Czech	młodzi	11,5	4,2	31,8	26,1	37,0	45,8
	średni	56,4	48,6	69,4	61,9	59,5	69,1
	starsi	37,5	32,3	51,6	56,0	64,0	80,0
	razem	31,5	31,2	53,3	53,9	54,3	65,9
Niemiec	młodzi	63,6	41,7	50,0	68,2	61,9	88,9
	średni	65,8	64,9	78,4	71,4	88,1	97,6
	starsi	71,9	64,5	61,3	80,0	80,0	88,0
	razem	67,4	58,7	65,6	73,0	79,56	92,9
Rosjanin	młodzi	46,8	34,6	61,1	55,0	45,4	63,2
	średni	65,8	64,9	70,3	70,7	71,4	83,3
	starsi	53,1	45,2	61,3	76,0	70,8	84,0
	razem	58,5	50,0	62,2	67,8	65,2	79,1
Ukraińiec	młodzi	78,9	61,9	65,0	94,4	89,6	94,4
	średni	81,6	81,1	86,5	97,6	97,6	100,0
	starsi	90,6	90,0	90,0	79,2	84,0	88,0
	razem	83,3	79,6	82,8	91,7	91,9	95,3
Żyd	młodzi	70,0	66,7	75,0	88,9	94,4	100,0
	średni	84,2	83,8	89,2	81,0	90,0	100,0
	starsi	71,9	74,2	90,3	80,0	88,0	96,0
	razem	75,8	76,4	86,4	88,3	90,5	98,8

2. W tabeli 4 wyszczególniono wskaźniki dystansu wobec różnych narodowości z uwzględnieniem postaw mężczyzn i kobiet. Zestawienie to pozwoliło zauważyć szereg interesujących prawidłowości.

1) Kobiety w relacji do wszystkich uwzględnionych w badaniach narodowości odznaczają się większym dystansem niż mężczyźni. Jest to prawidłowość analogiczna do sytuacji dystansu wobec członków innych grup wyznaniowych lub światopoglądowych (por. wykres 6).

Wobec Cygana dystans jest najwyższy u mężczyzn i kobiet, istotne statystyczne różnice pomiędzy postawami mężczyzn i kobiet wystąpiły tylko w relacji do Cygana jako do przyjaciela ($z=2,106$; $p<.05$), przy czym kobiety mają tu większy dystans niż mężczyźni.

W stosunku do Czecha jako sąsiada ($z=3,111$; $p<.01$) i przyjaciela ($z=3,208$; $p<.01$) kobiety mają również o wiele wyższy dystans niż mężczyźni. Wobec Czecha jako członka rodziny dystans jest stosunkowo wysoki u mężczyzn (ok. 53%) i u kobiet (ok. 66%), ale różnica między nimi nie jest statystycznie istotna. Jednakże więcej niż połowa mężczyzn nie chciałaby mieć Czecha w swojej rodzinie.

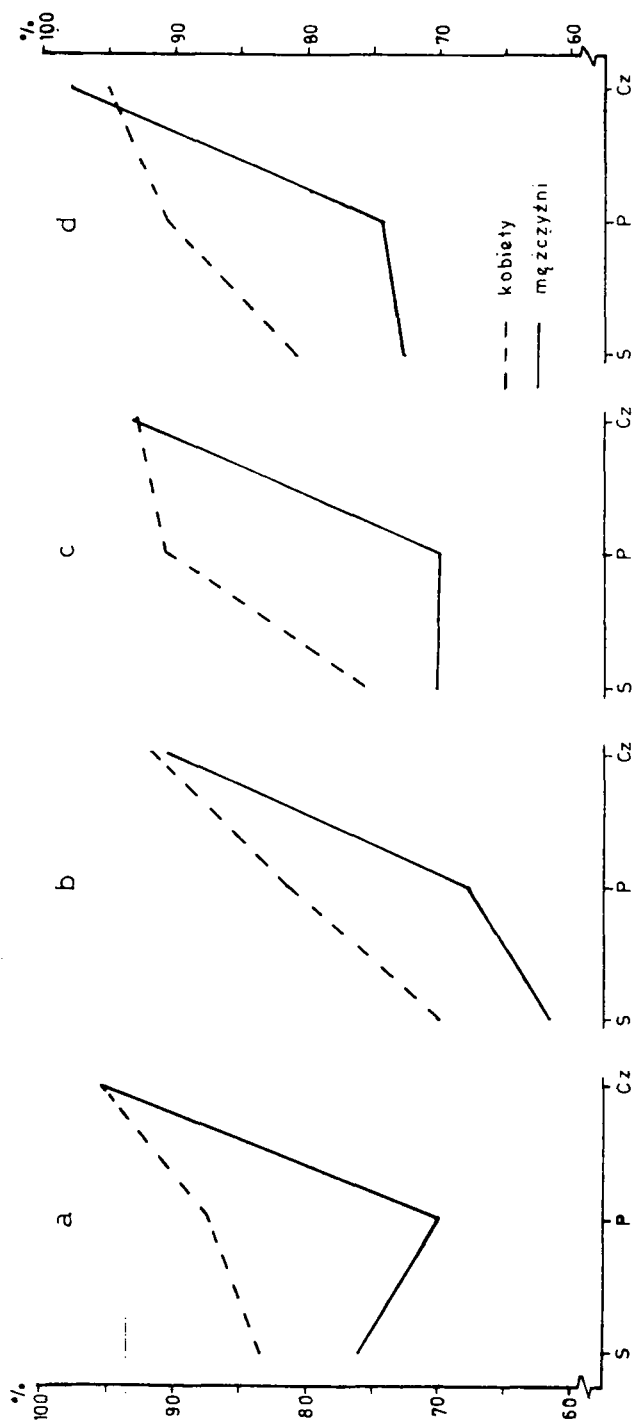
Postawa wobec Niemca jest bardziej dystansowa u kobiet niż u mężczyzn, chociaż w relacji do Niemca jako do sąsiada nie ma istotnej różnicy pomiędzy obiema porównywanymi grupami. Natomiast istotnie większy dystans mają kobiety w zestawieniu z mężczyznami wobec Niemca jako przyjaciela ($z=3,029$; $p<.01$), a tym bardziej jako członka rodziny ($z=4,419$; $p<.01$).

Wskaźniki dystansu wobec Rosjanina i Ukraińca są również wyższe u kobiet niż u mężczyzn, ale w pierwszym przypadku (w stosunku do Rosjanina) istotna statystycznie różnica występuje tylko w relacji jako do przyjaciela ($z=2,082$; $p<.05$), a w drugiej sytuacji (w relacji do Ukraińca) — jako do członka rodziny ($z=2,321$; $p<.05$).

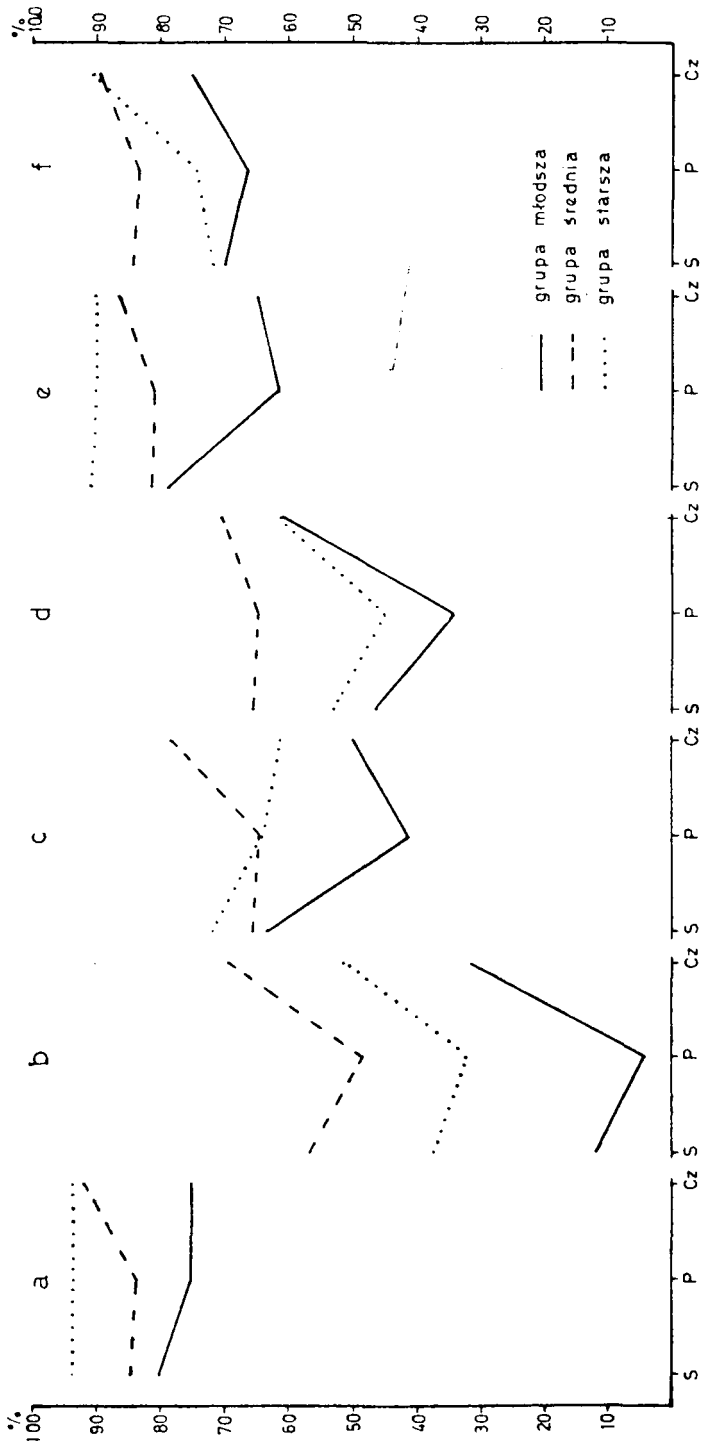
Dystans społeczny wobec Żyda jest u mieszkańców Zacisza wysoki, z tym że u kobiet istotnie wyższy od mężczyzn we wszystkich sytuacjach: sąsiad ($z=2,604$; $p<.01$), przyjaciel ($z=2,155$; $p<.05$), członek rodziny ($z=2,474$; $p<.05$). Świadczy to, że kobiety mają większe uprzedzenia wobec Żyda niż mężczyźni w stopniu statystycznie istotnym.

2) W przypadku postawy wobec członków innych narodowości kobiety odznaczają się większym dystansem niż mężczyźni we wszystkich trzech sytuacjach: sąsiad, przyjaciel, członek rodziny; natomiast w postawie wobec innych grup wyznaniowo-światopoglądowych mężczyźni odznaczali się również wysokim dystansem wobec ewentualnego członka rodziny — obcego pod względem religijnym.

3) Mężczyźni w większości sytuacji mają większy dystans wobec obcego sąsiada niż przyjaciela, a kobiety wobec przyjaciela niż sąsiada.

Wykres 6. Dystans społeczny mężczyzn i kobiet wobec wyznaniowo-światopoglądowych grup wyznaniowo-światopoglądowych:
 a — niewierzących, b — prawosławnych, c — protestantów, d — świadków Jehowy

Wykres 7. Dystans społeczny męskich grup wyróżnionych ze względu na wiek wobec:
 a—Cyganów, b—Czechów, c—Niemców, d—Rosjan, e—Ukraińców, f—Żydów

Dla mężczyzn kimś bliższym jest sąsiad niż przyjaciel, dla kobiet odwrotnie.

Wskaźniki dystansu u kobiet rozciągają się od ok. 54 do ok. 99%, natomiast u mężczyzn od ok. 31 do 89%. We wszystkich jednak sytuacjach największy dystans wobec obcych (zwłaszcza jako do członków rodziny) u mężczyzn jest niższy od najniższego dystansu u kobiet (np. wobec sąsiada — obcego). Świadczy to, iż mieszkanki Zacisza odznaczają się wyraźnie wyższym dystansem w porównaniu z mężczyznami z Zacisza.

3. W tabeli 4 wyszczególniono też wskaźniki dystansu w grupach męskich i kobiecych wyróżnionych ze względu na wiek respondentów. Szczegółową ilustrację tych prawidłowości przedstawiono na wykresie 7. Analizując grupy męskie można stwierdzić pewne prawidłowości.

1) Grupa młodych mężczyzn odznacza się niższym dystansem w porównaniu z grupami męskimi w wieku średnim i starszym. U młodych mężczyzn szczególnie niski dystans wystąpił wobec Czechów, potem wobec Rosjan i Niemców. Najwyższy zaś dystans wystąpił u młodych wobec Cyganów. Między wskaźnikami dystansu charakteryzującymi młode i średnie pokolenie mężczyzn nie otrzymano różnic statystycznie istotnych. Wyjątek stanowi różnica między dystansem wobec Czecha jako sąsiada w grupie młodszych mężczyzn i średnich ($z=2,212$; $p<.05$).

2) Pokolenie mężczyzn w średnim wieku odznacza się wyższym dystansem niż młodsze; w wypadku Czechów, Rosjan, a częściowo Niemców i Żydów — wyższym niż grupa starszych. Między grupą średnią i starszą nie ma istotnych statystycznie różnic i można stwierdzić, iż dystans wobec innych jest stosunkowo wysoki (w grupie średniej od ok. 56 do ok. 85%, a w grupie starszej od ok. 37 do ok. 94%).

4. Analizując wskaźniki dystansu w grupach kobiecych można również stwierdzić kilka prawidłowości (por. wykres 8).

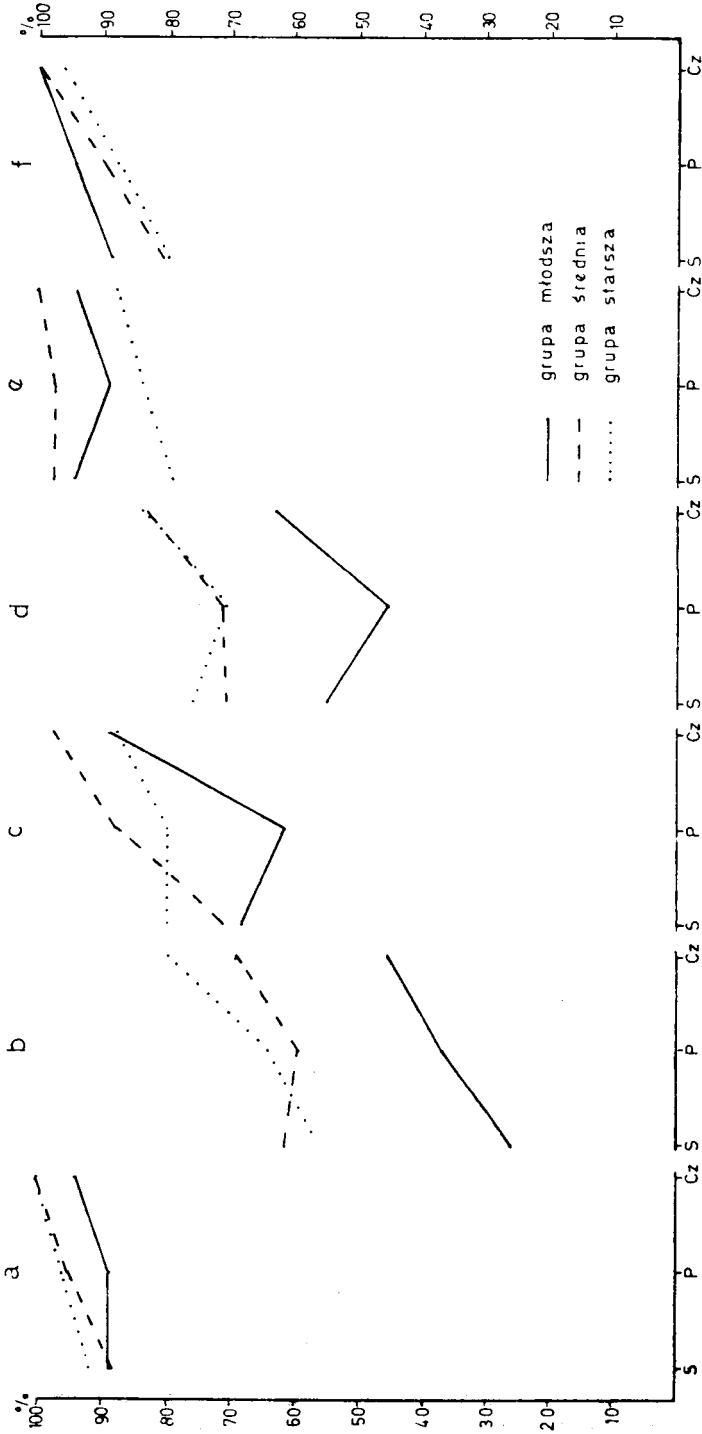
1) Młode kobiety mają stosunkowo niski dystans wobec Czechów (26,1%), Rosjan (55%), i częściowo wobec Niemców w porównaniu z innymi grupami.

2) Postawy kobiet w wieku średnim i starszym są do siebie zbliżone.

3. Z rozważań tu prezentowanych nasuwają się wnioski natury bardziej ogólnej.

1. Porównajmy dystans społeczny wobec różnych grup wyznaniowo-światopoglądowych oraz wobec analizowanych grup etnicznych.

1) Dystans społeczny jest na ogół większy, jeśli chodzi o wyznanie niż narodowość. Największy dystans jest wobec świadków Jehowy, niewierzących i protestantów. Najmniejszy dystans budzą Czesi, Rosjanie

Wykres 8. Dystans społeczny kobiecych grup wyróżnionych ze względu na wiek wobec:
 a — Cyganów, b — Czechów, c — Niemców, d — Rosjan, e — Ukraińców, f — Żydów

i Niemcy. Duży dystans ujawnił się wobec Ukraińców, Żydów i Cyganów. Respondenci nie rozróżniają wyznania i narodowości żydowskiej, nie potrafiliby też określić wyznania Cyganów.

2) Katolicy nie budzą u respondentów dystansu w żadnej postaci. Wskaźniki dystansu są zerowe. Należy podkreślić, że członkowie innych stanowisk wyznaniowo-światopoglądowych oraz innych narodowości budzą dużą dezaprobatę i to jako sąsiedzi, przyjaciele, członkowie rodzin.

3) Z pewnym uproszczeniem można powiedzieć, że obcy wyznaniowo budzą większy dystans jako sąsiedzi, później jako przyjaciele, a największy jako członkowie rodzin, natomiast narodowościowo ujawnił się najmniejszy dystans wobec poszczególnych narodowości jako przyjaciół potem sąsiadów, a największy jako członków rodziny.

4) Ogólnie można stwierdzić, że kobiety mają większy dystans wobec „obcych” niż mężczyźni i to pod względem wyznaniowym i narodowym.

5) Młode pokolenie ma mniejszy dystans wobec przedstawicieli innych stanowisk wyznaniowo-światopoglądowych i innych narodowości niż pokolenie starsze. Nierzadko średnie pokolenie odznacza się najwyższymi wskaźnikami dystansu.

2. Pomiar za pomocą skali Bogardusa pozwala również określić stopień akceptacji społecznej. Wskaźniki akceptacji nie stanowią dopełnienia wskaźników dystansu społecznego, bowiem obok odpowiedzi „tak” i „nie” uzyskujemy też odpowiedzi stwierdzające obojętność wobec danego pytania (wskaźniki obojętności). Warto podkreślić, iż wskaźniki obojętności w rozważanych pomiarach z reguły były niskie i na ich podstawie nie można było zauważyć żadnych prawidłowości.

Porównując wskaźniki akceptacji respondentów co do innych przekonań wyznaniowo-światopoglądowych i innych grup narodowościowych można wysunąć kilka wniosków.

1) Katolicy są akceptowani w społeczności lokalnej Zacisza w ok. 99,5% i to we wszystkich rozważanych przez nas sytuacjach — sąsiada, przyjaciela i członka rodziny. Brak tu różnic ze względu, na typ relacji do „innych”. Należy też wyraźnie zaakcentować, że członkowie innych wyznań czy innego światopoglądu oraz innych narodowości są zasadniczo mało akceptowani. Stąd wynika, iż wieś Zacisze stanowi zamkniętą strukturę wyznaniowo-narodową o dużym stopniu etnocentryzmu.

2) Respondenci chętniej akceptują przedstawicieli innych grup narodowościowych jako swoich sąsiadów, przyjaciół czy też członków rodziny niż reprezentantów innych stanowisk wyznaniowo-światopoglądowych.

wych. Z grup narodowościowych najbardziej akceptują mieszkańcy Zacisza Czechów i Rosjan, a także Niemców, z grup wyznaniowych najbardziej prawosławnych. Jeśli chodzi o Żydów i Cyganów, to chociaż w teście Bogardusa byli oni wymieniani wśród grup narodowościowych, dotyczące ich wyniki (wskaźniki akceptacji) są zbliżone wielkością do wyników grup wyznaniowych. Prawdopodobnie respondenci traktowali Żydów i Cyganów nie tylko jako odrębne narodowości, ale też jako ludzi reprezentujących inną religię. Stosunkowo niskie wyniki akceptacji Ukraińców są tu wyjątkiem.

3) Respondenci najbardziej akceptowali ludzi o innym wyznaniu i innej narodowości jako swoich przyjaciół, mniej — jako sąsiadów, a najmniej — jako członków rodziny. Wynika stąd, że w ocenach mieszkańców Zacisza wyznanie i narodowość sąsiada jest ważniejsze niż przyjaciela.

4) Należy też podkreślić, iż większy jest stopień akceptacji „obcych” wyznaniowo i narodowościowo u mężczyzn niż u kobiet. Mężczyźni są bardziej otwarci na „innych”, natomiast kobiety bardziej dbają o „czystość” narodową i wyznaniową.

5) Podobnie też większa jest akceptowalność respondentów innych stanowisk wyznaniowo-światopoglądowych i innych narodowości przez pokolenie młodsze niż starsze. Często średnie pokolenie odznacza się najniższymi wskaźnikami akceptacji „obcych”. Z reguły im wyższe są wskaźniki akceptacji, tym niższe wskaźniki dystansu.

Rzecz charakterystyczna, że w obrębie każdej z poszczególnych grup wydzielonych w analizie nie da się zauważyć wyraźnie zróżnicowanych postaw. Badana wieś odznacza się dużym stopniem etnocentryzmu. Zbliżone do siebie postawy są w dużym stopniu wynikiem istniejących w świadomości mieszkańców stereotypów myślowo-emocjonalnych. Ich nosiciele nie mają praktycznie dużych możliwości kontaktów z „obcymi” wyznaniowo i narodowościowo. Badana wieś i wsie otaczające są pod tymi względami jednolite.

Stereotypy myślowo-emocjonalne przekazuje tradycja środowiskowa. Jak wiadomo, stereotyp nie musi być wynikiem osobistych doświadczeń i najczęściej nim nie jest. Potwierdzają to m.in. badania Hartleya (1946), który w spisie narodowości umieszczał także narodowości fikcyjne. Respondenci stykając się z nową nazwą narodowości obdarzali ich nosicieli negatywnymi cechami. Stereotypy-obrazy dotyczą więc ocenianej jednostki jako przedstawiciela społeczności (Wilska-Duszyńska 1971). Uzyskuje więc ona takie cechy, jakie respondent przypisuje danej grupie społecznej.

Stereotypy mają charakter społeczny z kilku racji — dotyczą zawsze grupy społecznej, są wytworem grupy i przez nią są przekazywane. W

ten sposób wiążą się one z tradycją, nierzadko sięgającą wielu pokoleń, co powoduje ich trwałość i utrudnia możliwość ich zachwiania. Stereotyp więc nie pozwala na przyjęcie nowej informacji nie tylko sprzecznej z nim, ale nawet częściowo od niego różnej (selektywna percepcja i selektywna pamięć). Stereotypy w zasadzie reprezentują typ postawy obronnej, sztywnej i nieufnej wobec „obcych”.

Powstaje pytanie, czy zaobserwowany niższy dystans (wyższy stopień akceptacji) u młodszego pokolenia w porównaniu z pokoleniem średnim i starszym jest wyrazem właściwym dla młodego wieku. Jest to problem wymagający dalszych badań.

Interesujące byłoby przeprowadzenie analogicznych badań na tym samym terenie po pewnym, dostatecznie dużym okresie czasu oraz przeprowadzenie badań porównawczych w innych społecznościach lokalnych.

BIBLIOGRAFIA

- Bogardus E. S., *Measuring Social Distance*, „Journal of Applied Sociology”, 25, 1924, s. 299—308.
- Bogardus E. S., *The Personality Clash and Social Distance*, „Journal of Applied Sociology”, 27, 1926, s. 166—174.
- Hartley B. L., *Problems in Prejudice*, New York 1946.
- Newcomb T. M., Turner R. H., Converse P. E., *Psychologia społeczna. Studium interakcji ludzkich*, Warszawa 1970.
- Wierzbicki Z. T., *Zmiana w pół wieku później*, Wrocław 1963.
- Wilska-Duszyńska B., *Rozważania o naturze stereotypów etnicznych*. „Studia Socjologiczne”, 1971, nr 3, 97—116.